

L'escola de Santa Maria de Gardeny: Un exemple de desenvolupament escolar a la Lleida franquista

Santa Maria de Gardeny school: an example of school development in the Francoist Lleida

Gerard Pamplona
Màster en Història del Món
(Universitat Pompeu Fabra)

RESUM

L'administració franquista de finals de la dècada de 1960 a Lleida era altament complexa i burocratitzada. Així, mitjançant l'exemple concret de la creació de l'Escola de Santa Maria de Gardeny es pot discernir una idea sobre com funcionava l'aparell burocràtic de la dictadura en matèria educativa. Aquesta aproximació permetrà tenir una visió més acurada sobre com operava l'organització institucional del règim, la seva jerarquia, les formes de comunicació entre els organismes estatals i les seves dificultats a l'hora de resoldre les problemàtiques socials que es presentaven en una ciutat en plena expansió demogràfica i urbanística.

PARAULES CLAU

Lleida, Santa Maria de Gardeny, Mariola, Franquisme, Educació pública.

ABSTRACT

The Francoist administration in the late 1960s in Lleida was highly complex and bureaucratic. Thus, the concrete example of the creation of the School of Santa Maria de Gardeny allows us to understand how the bureaucratic apparatus of the dictatorship in the educational field worked. This approach will allow us to have a more accurate view of how the institutional structure of the regime worked, as well as its hierarchy, the forms of communication among state agencies and their difficulties in solving the social problems presented in a city in urbanistic expansion.

KEYWORDS

Lleida, Santa Maria de Gardeny, Mariola, Francoism, Public education.

EVOLUCIÓ URBANÍSTICA DE LLEIDA (1860-1975)

L'entramat que presenta la ciutat de Lleida actualment ha estat fruit d'una llarga evolució històrica on les guerres, la conseqüent destrucció i les onades migratòries han jugat un paper clau. Si dividim l'articulació urbana en fases, la primera d'aquestes, i també la més llarga, delimita i caracteritza l'actual centre històric o barri antic, que resta restringit a l'antiga Lleida murallada. En termes temporals, abasta un període molt llarg que va des dels inicis del poblament iber fins a l'enderroc de les muralles a partir de 1860 (LLADONOSA 1961-1978). Cal destacar el fet que durant la Guerra de Successió la ciutat va sofrir la destrucció de tot l'entramat urbanístic que restava en les proximitats del turó de la Seu Vella, tot i que ja aquest espai s'estava reconvertint, des de la Guerra dels Segadors, al segle XVII, en una ciutadella imponent que allunyava cada vegada més el turó de la vida dels lleidatans i provocava el creixement urbanístic al seu voltant.

La segona fase ocuparia des dels anys seixanta del segle XIX fins a la Segona República espanyola. Es pot considerar com la continuïtat d'un procés de formació d'una ciutat nucleada, que es desenvolupa al voltant del seu barri antic mitjançant un eixample (VILAGRASA 2003). En aquests anys, la ciutat obre les seves portes a la modernitat urbanística. Van ser claus, en un primer moment, l'atorgament del permís reial per a l'enderroc de les muralles, el 1861; el primer pla modern d'urbanització de la ciutat, l'anomenat *Plano Geométrico de la Ciudad de Lérida y Proyecto de Ensanche*, de Josep Fontserè i Mestres, de 1865 (BARRUFET, ENJUANES i SESMA 2017); i, per últim, l'arribada del ferrocarril. Amb el creixement demogràfic (vegeu gràfica 1) i urbanístic pren cos un segon pla d'eixample, promogut per l'Ajuntament i caracteritzat per una trama urbana d'estructura radial-concèntrica amb preponderància del marge dret del Segre. Naixen en aquest període espais singulars de Lleida com els Camps Elisis, es planifica l'expansió urbana al marge esquerre del Segre cap a Capponet i es preveu l'actual barri de Pardinyes (VILAGRASA 2003).

La tercera etapa comprèn el període franquista i està caracteritzada per un gran creixement fins al moment mai vist de la població, pel sorgiment dels barris perifèrics que ja no s'adaptaven al model de creixement clàssic d'eixample i per l'acumulació de dèficits en serveis i infraestructures públiques. Si bé és cert que els primers anys de la postguerra foren de dèbil creixement demogràfic i de crisi econòmica arreu de l'Estat, a Lleida es va anar produint un flux migratori continu durant els anys quaranta que s'accentuà molt en els decennis posteriors. Aquesta onada de persones s'instal·là a la perifèria urbana de la

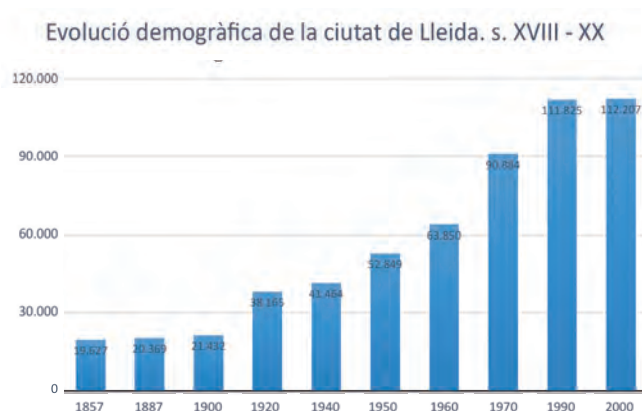
ciutat, sovint fora de les alineacions marcades pel pla d'eixample vigent, de 1925. A partir d'aquesta dinàmica varen néixer els barris de Magraners, Llívia i els nuclis primitius del Secà de Sant Pere o la Bordeta. El resultat de tot plegat fou que es trencà el model de creixement nuclear urbà i es va substituir per un altre polinuclear, basat en l'aparició de barris desconectats d'un centre urbà que fins al moment havia concentrat la població de Lleida a les proximitats del Turó de la Seu Vella (exemples: barri del Canyeret i carrer Major).

Arribats al 1951 s'inicià la redacció d'un nou pla d'ordenació, aprovat el 1957, i que orientà el creixement urbanístic de la ciutat en el període de més expansió demogràfica. El pla es va dissenyar per a contemplar un creixement de la població fins als 127.000 habitants i la gran operació urbanística de l'època, que va ser l'obertura del Gran Passeig de Ronda, a partir de 1968. En aquest període es configura una ciutat fragmentada, tant socialment com físicament (VILAGRASA 2003). Cada barri i zona de la ciutat es caracteritzava per l'agrupament de persones de rendes i estatus social similars. La fragmentació física venia donada perquè, tot i que la ciutat havia saltat clarament els límits urbans del riu i de la via del ferrocarril, aquests continuaven com a barreres urbanes i com a fronteres socials.

EL CREIXEMENT DEMOGRÀFIC I EL NAIXEMENT DE LA MARIOLA

Durant la primera meitat del segle XX tant Catalunya com Lleida van experimentar un creixement demogràfic accelerat, mai vist fins al moment. Aquest fenomen va ser propiciat per la forta immigració de persones provinents d'altres racons de l'Estat espanyol que venien al Principat a la recerca d'una feina, al sector industrial majoritàriament (IGLÉSIES 1966), i d'una millora de la qualitat de vida (ALDOMÀ, MAUREL i MORELL 1980).

L'impacte dels fluxos migratoris a Lleida es va fer latent de forma més significativa a partir de la dècada de 1960. Aquests esdeveniments van comportar un seguit de problemàtiques socials que engloben des de la falta d'habitatge fins a una precària xarxa de serveis públics. Aquesta situació comportava, com es veurà en el següent apartat, que les institucions franquistes, tot i que havien de solucionar amb rapidesa els problemes per a garantir una vida digna als nouvinguts, molts cops no eren capaces de donar respostes immediates.

Gràfica 1. Evolució de la població de Lleida entre els segles XIX i XXI. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Com es pot veure a la gràfica, des de mitjans del segle XIX fins a principis del XXI a Lleida hi ha diferents períodes de creixement seguits d'altres d'estancament. Un primer moment d'auge accentuat és l'experimentat al llarg de la primera meitat del XIX. A partir d'aquí, però, hi ha una expansió mínima i fluctuant que seguirà vigent fins al final del segle i el primer decenni del XX, moment d'estancament i poc creixement altra vegada. Així i tot, la capital del Segrià va tornar a experimentar un creixement notable a partir dels anys 20. Una expansió demogràfica perllongada i constant que no s'aturarà, malgrat certs moments durs provocats per la guerra i la crisi, fins que no s'arribi a l'última dècada del segle i s'entri al segle XXI.

Un dels principals factors de la gràfica a tenir present, i que repercuteix directament en la creació de l'escola, és com un cop finalitzada la Guerra Civil espanyola l'estancament durà poc, donant pas a l'etapa de creixement més elevat de la història de la ciutat. Així doncs, en el període de 1940 a 1970, si ens fixem en les dades, en només tres decennis, Lleida dobla la població, arribant, com mostra el cens de 1970, a un total de 90.884 habitants (LLADONOSA 1978), una xifra mai vista anteriorment.

Amb l'auge demogràfic sobtat a mitjans del XX, les conseqüències urbanístiques no es fan esperar. Les perifèries creixen i neix un nou barri, la Mariola, definit per les grans vies que organitzen la trama de l'eixample com és el Gran Passeig de Ronda o l'avinguda Onze de Setembre i la seva prolongació cap a Cardenal Cisneros (VILAGRASA 2003). Per aquest motiu, dins aquest context d'expansió, apareix aquest barri marcat profundament per unes característiques socioeconòmiques singulars que el diferenciarien d'altres zones de la ciutat. Urbanísticament van ser claus, per a donar forma al barri, l'edificació, a partir de finals de la dècada de 1940, de nombrosos polígons d'habitatges de protecció oficial, construïts per la promotora d'habitatges, depenent del sindicat vertical franquista, *Obra Sindical del Hogar* (OSH). A més a més, aquestes construccions comportaran que l'Estat no inverteixi suficientment en articular una xarxa d'infraestructures

públiques, les quals comportaran un seguit de greus dèficits que repercutiran negativament en el desenvolupament social i cultural del barri (SOLÍS 2017).

Els primers blocs construïts en el barri per l'OSH foren els anomenats Ruiz de Alda. Es tractava d'una promoció d'un centenar d'habitatges disposats en dues plantes, amb patis a la part de darrere i amb una disposició de façana de semblança rural, molt d'acord amb el model arquitectònic predominant durant els primers anys de la dictadura franquista (VILAGRASA 2003). Pocs anys més tard, en dues fases, que abastaren els anys centrals del decenni següent, s'edificaren el grup sindical Ramiro Ledesma (ara anomenat Grup Mariola), a la part més extrema del barri. Amb aquests edificis es van iniciar unes construccions en forma de bloc obert i amb una planificació de tipus funcionalista, elements que sumats aniran de mica en mica configurant l'entramat urbà de la zona.

Al llarg dels anys 60 es definí l'altra part del barri, la que fou construïda més recentment. Aquesta, anomenada Polígon de Santa Maria de Gardeny i popularment coneguda amb el nom de «Les Casetes», es planificà per part de l'*Instituto Nacional de Urbanización* amb l'objectiu de construir habitatge social que ajudés, a més, a reallotjar els veïns del barri del Canyeret. En un primer moment van ser construïts barracons prefabricats de vuit a dotze habitatges. Posteriorment, l'OSH va desmantellar els barracons, ja que s'havia finalitzat l'edificació dels grups Gaspar de Portolà i els blocs Joan Carles (la zona construïda ocupava el que correspondria al Polígon i l'altra a la part fins al moment buida de la partida de la Mariola), espais on es van desplaçar aquelles persones que prèviament havien ocupat els barracons. Els nous blocs van constituir-se com el grup d'habitatges socials més nombrós construït mai per iniciativa pública a la ciutat. Tanmateix, l'edificació al polígon de Santa Maria de Gardeny mostra una altra generació urbanística i arquitectònica de polígons d'habitatge social. Aquests estaven influenciats pels corrents arquitectònics internacionals, on destacaven, com en els de Ramiro Ledesma, uns blocs oberts que restaven molt llunyans dels estàndards de qualitat (VILAGRASA 2003).

Analitzant dades socials d'aquest barri, creat, com s'ha vist, a base de construccions socials, podem trobar com, a causa de l'abandonament polític, els nivells de formació educativa de la població són baixos, en consonància amb la capacitat adquisitiva limitada de bona part dels habitants. Com en la majoria d'àrees de la ciutat, des de la creació de la Mariola hi havia una certa barreja social i cultural. Amb tot, les àrees d'habitatge de protecció oficial pesen molt en la freda dada estadística, que plasma, per exemple en el cens de 1991, que més de la quarta part de la població no tenia estudis o no havia finalitzat els elementals, i el nombre d'universitaris era poc més del 5% (GIRÓ 1998). A més a més, s'ha de ressaltar l'estigma, molts cops associat amb fets negatius, que té aquest barri a ulls de la resta de la ciutat, resultat de la marginació administrativa, institucional i social.

L'ESCOLA DE SANTA MARIA DE GARDENY: EXPRESSIÓ D'UNA NECESSITAT

Per agafar una visió acurada de les causes de la creació de l'Escola Santa Maria de Gardeny s'han de comprendre les necessitats que tenia la ciutat i, en particular, el barri de la Mariola, per tal d'obtenir un nou centre educatiu (únicament a la zona hi restava des del 1961 l'Escola Magi Morera) de qualitat i de proximitat, ja que, com s'ha esmentat anteriorment, durant el període comprès entre la dècada dels 40 i la dels 70 del segle xx Lleida va tenir un augment demogràfic i urbanístic molt gran, causat majoritàriament per l'arribada d'immigració forana i de població de la rodalia cap a les zones pròximes al nucli urbà i per la reubicació a la Mariola d'un bon nombre de persones que havien viscut a l'antic barri del Canyeret (localitzat al vessant sud-est del Turó de la Seu Vella), destruït entre els anys 1967 i 1971.

Si ens fixem en les dades d'escolarització, veurem l'impacte a escala educativa de l'evolució demogràfica i com les institucions, malgrat les dificultats pressupostàries i la lenta col·laboració dels organismes centrals, van intentar donar resposta a la demanda d'escolarització gratuïta. Dels primers anys de la dictadura a finals de la dècada de 1940 les xifres escolars eren força minses. El 1948 el sistema estava compost per 3.092 nens i 3.037 nenes i el 1955 eren de 5.157 i 4.700 respectivament (LLADONOSA 1980). En el quinquenni 1956-1960, s'aprecia de forma clara el predomini en els centres educatius públics dels alumnes de procedència d'altres regions sobre els autòctons. En el segon decenni de postguerra, el nombre d'escoles primàries estava al voltant de les vint escoles públiques (unitàries i grups escolars) servides per 103 mestres d'ambdós sexes, amb un total no superior als 3.000 alumnes. En canvi, els col·legis privats sumaven en xifres rodones 5.600 alumnes, és a dir, més de la meitat dels nens en edat escolar. Amb la crescuda poblacional, en el curs 1974-1975, l'estructura educativa va fer front a un espectacular augment del nombre d'estudiants, ja que la ciutat va passar de prop de vint escoles als anys seixanta a seixanta-dos centres escolars d'Educació General Bàsica a mitjans dels anys 70, comptant amb l'elevada xifra de 16.330 alumnes i 517 professors.

Durant els anys 60, però, la ciutat encara mostrava símptomes de no poder donar resposta a la forta demanda de places escolars, sobretot en els nous barris nascuts per l'impacte migratori. Així, durant els mandats dels paers Francisco Pons (1957-1967), Juan Carlos Casimiro (1967-1974) i Miquel Montaña (1974-1976), es van fomentar principalment dues mesures: la creació de nous habitatges per tal de donar allotjament als nouvinguts i potenciar la construcció de nous equipaments públics diversos, entre els quals hi havia diferents noves escoles. En aquest sentit, cal

Veurem l'impacte a escala educativa de l'evolució demogràfica i com les institucions van intentar donar resposta a la demanda d'escolarització gratuïta.

destacar com a moment clau per al barri de la Mariola la iniciativa que es va prendre durant el mandat de l'alcalde Juan Casimiro de Sengenís, qui va posar en marxa un pla que permetés impulsar la construcció d'una nova escola primària per cobrir, així, les demandes que la zona reclamava i necessitava de forma urgent. Gràcies a documents trobats a l'Arxiu Municipal de Lleida, sabem que la Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament de Lleida, en una sessió ordinària que va tenir lloc a finals de l'any 1968, és qui pren la decisió de crear un centre d'Ensenyament General Bàsic en el polígon de Santa Maria de Gardeny (decisió que serà posteriorment ratificada pel ple de l'Ajuntament de Lleida) i inicià els tràmits per a l'adquisició dels terrenys. En uns primers moments, la Paeria va comunicar aquesta decisió a l'*Instituto Nacional de la Vivienda del Ministerio de la Vivienda*, organisme ubicat a Madrid i propietari dels terrenys, amb qui haurà de mantenir la correspondència, que durarà un bon grapat d'anys per tal d'aconseguir l'escriptura de la seva propietat i la transmissió de les parcel·les escollides per a la construcció del centre. La figura 1, tot i ser d'una dècada anterior a l'inici del projecte i de la crescuda urbanística del barri, mostra la ubicació de les parcel·les que es varen veure implicades en aquesta tramitació inicial.

Fig. 1. Vista de la distribució de parcel·les a mitjans dels anys 50. Dins l'espai en taronja s'emplaçarà en un futur l'escola de Santa Maria de Gardeny. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

En aquests primers comunicats es fa palesa la bona predisposició del Ministerio a la venda dels terrenys. En un fragment d'un document del Ministerio de la Vivienda a l'Ajuntament de Lleida li comunica:¹

¹ Arxiu Municipal de Lleida (AML), Documentació del fons del *Ministerio de la Vivienda: Instituto Nacional de la Vivienda*, any 1970.

En relación con el deseo manifestado por ese Ayuntamiento de hacerse cargo de los terrenos destinados a Grupos Escolares en el polígono de Santa María de Gardén, propiedad de este organismo en Lérida, para llevar a cabo las correspondientes construcciones, me es grato manifestarle que, por parte de este ministerio, no existe ningún inconveniente.

Així, en un ofici amb data 23 de setembre de 1968, el Director General de l'*Instituto Nacional de la Vivienda* comunica a l'Ajuntament que, dels terrenys sol·licitats per a la construcció dels grups escolars, l'única parcel·la que es pot destinar i s'ofereix per a la finalitat ressenyada és la parcel·la E-4, atès que la resta de parcel·les sol·licitades estan ocupades per uns albergs provisionals a l'espera de ser destruïts, i la gent reubicada en altres espais allunyats de la Mariola. El *Ministerio*, finalment, comunica a la Paeria les característiques de la parcel·la, condicions de venda i preu.

La parcel·la E-4 correspon a un terreny de 8.438 m² de superfície total, de les que es poden ocupar 4.200 m², i el seu import és de 2.349.983 pessetes (aproximadament 14.200 euros). Aquest pagament es podrà fer efectiu en la seva totalitat d'un cop, o bé de manera fraccionada en cinc pagaments i els diners s'hauran d'ingressar a la *Tesorería de la Delegación de Hacienda* a Lleida. A principis de 1971, la *Dirección General del Instituto Nacional de la Vivienda* resol adjudicar la parcel·la E-4 del polígon Santa Maria de Gardeny a favor de la corporació municipal. En l'acte de firma de l'escriptura hi són presents el Sr. Juan José Marimon (el representant de l'Ajuntament de Lleida) i com a notari el Sr. José Pagès Costart, notari de l'*Ilustre Colegio de Barcelona*, amb residència a Lleida. S'ha de destacar que el *Ministeri* obliga a deixar una part de la parcel·la (90 m²) per incloure-hi un petit habitatge dins el futur recinte escolar per al conserge encarregat del manteniment del recinte.

Fig. 2. Distribució parcel·laria segons el Pla General de Lleida 1995-2015 centrat en el barri de la Mariola. A la part superior esquerra es poden apreciar, en taronja, les parcel·les ja edificades de l'Escola de Santa Maria de Gardeny. Font: elaboració pròpia, a partir de plànols de l'Ajuntament de Lleida.

Tanmateix, l'Ajuntament no compleix el termini del primer pagament, que cal fer aquell mateix any 1971 i, a requeriment del *Ministeri*, li respon que aquest no s'ha efectuat atès que el govern municipal està reconsiderant l'adquisició de la parcel·la. Un dels motius és que es vol ampliar els terrenys destinats a la creació de l'escola adquirint la parcel·la E-3, contigua a l'E-4, el que permetria ampliar la superfície disponible fins els 16.500 m².² L'arquitecte assessor de l'OSH, en un escrit de mitjans del 1971, ratifica la necessitat d'eixamplar els terrenys destinats a usos escolars per a les següents necessitats:

En la que de acuerdo con las últimas disposiciones oficiales para la construcción de Centros de Enseñanza General Básica, pudieran ubicarse dos de estos Centros, uno masculino y otro femenino, que podrían conectarse entre sí en los Servicios comunes, como Salón de Actos, pista polideportiva, etc. De 16 secciones cada uno, rodeados de zona verde y en la que podría también, en un futuro, ubicarse un Centro de Formación Profesional de mediana importancia, en zona reservada a tal efecto.

Durant l'any 1972 es procedeix a realitzar els tràmits per fer efectiva aquesta sol·licitud al *Ilustrísimo Señor Delegado Provincial de la Vivienda*. El *Ministerio de la Vivienda* dona el seu vistiplau i es procedeix a realitzar els tràmits per transmetre els terrenys i la corresponent escriptura a l'Ajuntament. L'import total de la parcel·la E3+E4 puja a un import de 5.981.035 pessetes (aproximadament uns 36.000 euros), i el seu pagament s'haurà d'efectuar en tres anualitats. Amb data 27 de desembre de 1972, el delegat provincial del *Ministerio de Educación y Ciencia* envia un comunicat al Sr. Alcalde de l'Ajuntament de Lleida on diu:³

Tengo el honor de manifestar a V.I. la gran satisfacción que esta Delegación ha experimentado al leer los acuerdos de la última sesión de la Comisión Permanente de ese Ayuntamiento celebrada el pasado día 23. Sesión que no dudamos en calificar de la más alta trascendencia positiva para el futuro cultural de la Ciudad y provincia ya que en ella se acordó la cesión al Ministerio de Educación y Ciencia de la parcela de Santa María de Gardeny donde se construirá el centro de E.G.B. más grande y más moderno de la región y piedra angular de la cultura básica de una gran barriada.

Així doncs, un cop adquirits els terrenys al *Ministerio de la Vivienda*, l'Ajuntament de Lleida haurà de perdre més temps i endarrerir l'obra perquè tindrà l'obligació de cedir-los al *Ministerio de Educación y Ciencia* per tal que la *Junta de Construcciones, Instalaciones y Equipo Escolar del Servicio de Patrimonio* de l'esmentat *Ministeri* procedeixi a la redacció del projecte constructiu, on l'arquitecte designat per l'Ajuntament per a

² AML, Documentació del fons del *Ministerio de la Vivienda*, Sección de fomento, núm. expedient: 1702, any 1968.

³ AML, Documentació del fons del *Ministerio de la Vivienda*. Sección de fomento, núm. expedient: 1878, any 1973.

dirigir les obres serà el Sr. Josep Bordalba. Amb tot, les dificultats pressupostàries, la lenta burocràcia i la necessitat de reubicar les persones que s'havien instal·lat en els albergs provisionals que, desafortunadament, s'havien edificat de forma molt precària en la zona destinada a l'edificació de l'escola, van endarrerir les obres de construcció. Cal tenir present que totes les despeses anaven, sense excepció, a càrrec d'un ajuntament que havia de comprar els terrenys a les altres institucions del mateix govern central, costejar les despeses de construcció i, per afegiment, pagar els corresponents impostos de compra, procediments que, a més de cars i lents, feien perdre un temps preuat a la ciutadania.

CONCLUSIONS

La creació de l'Escola de Santa Maria de Gardeny està íntimament lligada a l'evolució tant urbanística com demogràfica que va experimentar la ciutat de Lleida durant la segona dècada de la dictadura franquista. Amb el creixement poblacional, el dèficit d'infraestructures públiques i la manca d'inversió estatal, es va accentuar la necessitat de donar una educació de qualitat a les nombroses famílies nouvingudes que s'havien instal·lat en els barris perifèrics; entre ells possiblement el més perjudicat fou la Mariola. A més a més, l'exemple de com es va dur a terme la tramitació de la creació d'aquesta escola reflecteix com de lenta i poc eficient era l'Administració central del règim franquista. Al mateix temps, es pot tenir una visió aproximada de com era el seu funcionament intern, les relacions amb les institucions de la

ciutat, la densa laboriositat i burocràcia que acompanyava cadascun dels tràmits per aconseguir un permís i prendre una decisió o, inclús, la manca de coordinació entre els nombrosos i diversos estaments que varen participar en la tramitació de permisos per a efectuar l'edificació de l'espai educatiu. En general, doncs, podem dir que l'entramat del règim era un sistema poc solvent a l'hora de resoldre les problemàtiques socials d'urgència que patien alguns sectors de la població lleidatana.

Tanmateix, el govern central no era l'únic responsable d'aquesta situació. Les institucions locals van iniciar durant els anys 60 una dinàmica que malauradament ha seguit vigent fins als nostres dies. Ens referim a l'abandonament i marginació del barri en termes d'inversió en infraestructures i millora de la qualitat de vida, factors que han repercutit en una estigmatització social molt forta d'aquesta zona i en un greuge comparatiu si la posem en relació amb altres zones de la ciutat.

Per reafirmar aquesta idea d'abandonament, únicament cal veure quant de temps van tardar a crear una escola en uns terrenys de domini públic, gestionats per un Estat que exercia un control minuciós de qualsevol mena de moviment que es pogués realitzar. Per aquest motiu, els que van sortir perjudicats d'aquesta precària situació foren els habitants de la Mariola, un barri de nova planta que necessitava, entre molts altres equipaments, un centre educatiu de forma immediata, i, per desgràcia, el que havia de ser un espai de ràpida construcció va tardar més de deu anys a ser una realitat.

BIBLIOGRAFIA

ICGC: Institut de Cartografia i Geografia de Catalunya. En línia: <http://www.icgc.cat/>.

IDESCAT: Institut d'Estadística de Catalunya. En línia: <https://www.idescat.cat/>.

ALDOMÀ, MAUREL i MORELL (1980): Ignasi Aldomà, Xavier Maurel i Ramon Morell, *L'economia del Segrià: Desenvolupament agrícola i desequilibris territorials*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya.

BARRUFET, ENJUANES i SESMA (2017): Albert Barrufet, Iolanda Enjuanes i Mònica Sesma, «De l'enderroc de les muralles de la ciutat de Lleida a l'obra d'en Josep Fontseré: Plànol Geomètric de Lleida (1865)», *Shikar*, 4, p. 70-76.

GIRÓ (1998): Antoni Giró, *Desigualtats socials als barris de Lleida: Segregació urbana i Educació*, Lleida, Pagès.

IGLÉSIES (1966): Josep Iglésies, *La població de Catalunya en la dècada 1950-1960*, Barcelona, Rafael Dalmau.

LLADONOSA (1961-1978): Josep Lladonosa, *Las calles y plazas de Lérida a través de su historia*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 5 vols. (1961, 1963, 1970, 1976 i 1978).

LLADONOSA (1980): Josep Lladonosa, *Història de de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial..

SOLÍS (2017): Juan Manuel Solís, *La Mariola desde dentro y desde fuera: efectos internos del estigma territorial*, Lleida, Universitat de Lleida.

VILAGRASA (2003): Joan Vilagrà, *Història de Lleida*, vol. 9 (Finals del segle xx), Lleida, Pagès.